

Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam a hazugságról mint erkölcsi jelenségről való elméleti beszéd egyik általánosnak tűnő jellemzőjét és ennek következményeit. A morálfilozófia a hazugságot a végletekig leegyszerűsített verbális cselekedetként szereti értelmezni, ahol az erkölcsi helyzetnek lehetőleg csupán két személy a részese. Az egyik személy, aki hazudik, szavait egyértelműen a másik személynek szánja, aki tudatában van annak, hogy a közlés neki és csak neki szól; miközben a tényként közöltek helytálló volta, a közölt kijelentés igazságértéke megfelelő információk birtokában egyértelműen eldönthető. Írásom első részében főlvázolom a problémát, amely hipotézisem szerint a hazugság jelenségének vizsgálata során általában meggondolatlanul szűkre szabott kommunikáció-elméleti keretből ered. E megközelítés jelentőségét a hazugság morálfilozófiai irodalmának egyik klasszikus szövegét, Immanuel Kant és Benjamin Constant ismert vitáját elemző újabb interpretációval példázom, amely véleményem szerint éppen az egykori vita mindkét résztvevője által elfogadott kommunikációs séma elégtelenségének kimutatásán alapul. A második részben a kommunikációfilozófiában és a képzőművészetben több helyen is felbukkanó nonverbális (képi) hazugság kérdését tárgyalom, mint olyat, amely sajátos választ kíván adni a kommunikációs séma tágabb meghatározásával a téma hagyományos tárgyalásmódjából eredő problémákra. A harmadik részben azt a morálfilozófián kívüli, mind a hétköznapi nyelvben, mind a teoretikus vitákban gyakran megfigyelhető szóhasználatot vizsgálom meg néhány példa alapján, amely szerint az *igaz* és *hamis*, illetve *hazug* jelzőket nem annyira jól elkülönített kijelentésekre, hanem cselekvő személyekre vonatkoztatjuk. E beszédmódban – ha a hazugság egyáltalán nyelvi formában valósul meg – a *hazug személy* nyelvi megnyilatkozásaiban nem annyira a kijelentések igazságértéke lesz a lényeges, hanem a nyelv felhívó funkciója; nem annyira azt ítéljük meg, hogy *hazug személy* igaz vagy hamis kijelentéseket tesz-e valakinek címezve, hanem inkább azt, hogy *milyen cselekedetek megtételére* kívánja rávenni az illetőt. A negyedik, utolsó részben röviden utalok a hazugság etikai vizsgálata egy újabb módszerének lehetőségére; amely módszer egyes jól formált verbális kijelentések izolált elemzése helyett az emberi cselekvés komplex elméletébe ágyazva vizsgálná a hazugságot, mint etikai jelenséget.

---

* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet; e-mail: mester.bela@btk.mta.hu.

A hazugságot leggyakrabban tudatosan megtett hamis állításként szokás definiálni. Az ezen a definíción alapuló fejtegetésekben gyakran összekeveredik a logika és az etika szempontja. Az *igaz* és *hamis* logikai kifejezések használata a legszűkebb értelemben vett logikai szakdiskurzuson kívül szinte mindig megőrzi valami etikai tartalmat. Igaz kijelentések megtételét az erkölcsi értelemben *helyessel*, az ellenkezőjét a *helytelemmel* asszociáljuk; *jónak* és *rossznak* gondoljuk. Ugyanakkor a hazugság fogalmának még a tisztán erkölcsfilozófiai-nak szánt elemzése is a logikából kölcsönzött sémákat őrzik a legtöbb esetben. A hazugságot szeretjük úgy vizsgálni, mintha az kizárólag jól formált, egyértelműen megállapítható igazságértékű kijelentések megtételével lenne elérhető, vagy legalábbis mindig maradéktalanul visszavezethető lenne ilyenekre. A kommunikációs szituációt is, amelyben a hazugság elhangozhat, hajlamosak vagyunk részleteiben szabályozott, egyértelmű beszédhelyzetnek tekinteni, amelyben mindkét fél számára – hiszen általában kétszereplős párbeszéddé egyszerűsítjük a helyzetet –, világos, hogy pontosan milyen tényállásra, milyen szempontból vonatkozik az a kijelentés, amely csak igaz vagy hamis lehet, és amely tényállásról a beszélő annyira jól informált, hogy arról igaz vagy hamis kijelentés megtétele csak az ő akaratán múlik. A hazugság eseteiről szóló értekezések példái nagyon hasonlóak a logikai bevezetéseknek a jól formalizálhatóság érdekében megkonstruált példamondataikhoz. Gondoljunk csak a különböző logikai feladványok, fejtörők egyik népszerű sémájára, amelyben a *Hazugok Országának* lakóitól, illetve a valamilyen kikalkulálható szabályok szerint váltakozva hazudó és igazat mondó beszélőktől kell minél kevesebb lépésben megtudni az előre meghatározott kérdésekre adandó helyes válaszokat. A hazugságot egyik elemükként felhasználó logikai fejtörők persze csak szélsőséges esetei a hazugság olyan típusú megközelítéseinek, amelyek az emberi kommunikációt jól definiált gondolati tárgyak cseréjével azonosítják, amely pontosan meghatározott résztvevők között megy végbe.

A modell gyökerei (a logika példamondatainak átvételén túl) elég világosan kitapinthatóak; részben a tanúkihallgatás szabályai, részben pedig a tudós közösség vitáinak normái szolgálhattak mintául az erkölcsfilozófusok jelentős része számára. Utóbbi saját szakmai közösségének a szabályrendszerre, amelyben otthonosan mozog erkölcsi lényként is; interiorizálta megfogalmazott és megfogalmazhatatlan elveit, megsértésüket – például a tudatosan félrevezető hivatkozást, releváns eredmények, fontos konkurens elméletek elhallgatását – a maga részéről szégyennek, tudósi identitásának lényegét megkérdőjelező hibának, mások esetében legalábbis nehezen megbocsátható véteteknek, még inkább megbocsáthatatlan, elkövetőjét a tudós közösségből kirekesztő bűnnek tekinti. Figyeljünk föl arra, hogy a tudós közösség szakmai

diskurzusának normái közvetlen módon vonatkoznak az információkkal való gazdálkodásra. Speciális, hipotézisekben, tézisekben, kísérleti eredmények leírásában, pontos szabályok szerint formalizálódó, a kommunikációs közösség számára különösen értékes információk cseréjéről van szó, melynek során a normák megsértése szélsőséges esetben akár az egész közösség létét fenyegetheti. Előbbi, a tanúkihallgatás szabályrendszere a morálfilozófia gyakori mankójának, a jogi gondolkodásnak sajátos, a jogon belül is szélsőséges mértékben formalizált alosaja, hiszen a jogalkalmazó saját viselkedését, kommunikációjának a szabályait is meg kívánja határozni. Nem csupán a kijelentések megtételének, hanem a kérdéseknek a formuláit is.

A hazugság megszokott tárgyalásmódjának e három mintája, a *logika*, a *jog* és a *tudós közösség szakmai eszmecseréje* együttesen az emberi kommunikáció szélsőségesen formalizált, ugyanakkor a morálfilozófiákat megfogalmazó szerzők által mélyen interiorizált normatív sémájában vizsgálja tárgyát. E megközelítés klasszikus példája Kant ismert vélekedése a hazugságról, amelyet több változatban is kifejtett erkölcsfilozófiai műveiben; és amelyet ma már szinte lehetetlen önmagában, a Benjamin Constant-nal lefolytatott vita és a kérdés jó két évszázados értelmező irodalma nélkül olvasni. Éppen a szövegek ismertsége és az arról szóló szakirodalom terjedelme kényszerít arra, hogy külön is jelezzem: Kant és a Kant–Constant-vita itt most számunkra csupán egyetlen jellegzetes filozófiatörténeti példa, és a továbbiakban *nem* vállalkozom Kant hazugságról alkotott elképzelésének kidolgozott rekonstrukciójára vagy kritikájára. Így eltekinthetünk a téma irodalmának sok, egyébként fontos részletétől, például azoktól a megközelítésektől, amelyek Kant érvelésének következményelvűségbe való átcsúszását, illetve jogias kifejezőmódját állítják a középpontba, (ezek egyébként az interpretációk jelentékeny részét alkotják). Kant értelmezésének és kritikájának egyik lehetséges megközelítése éppen a fentebb említett szélsőségesen formalizált kommunikációs modell korlátozott alkalmazhatóságát hangsúlyozza. Eszerint Kantnak az általa fölvezetett formalizált kommunikációs helyzetben ugyan teljesen igaza van, ám az emberi interakciók, kommunikációs helyzetek jelentős része, sőt, valószínűleg a többsége nem ilyen; és nem, vagy csak igen kellemetlen következményekkel vezethető vissza a Kant által példaként használt szituációra.

A legutóbbi, hasonló kiindulású interpretáció, amellyel a magyar filozófiai életben találkoztam, Kiss Lajos András elemzése volt.¹ A szerző, főként a kér-

---

¹ A szerzőnek a tárgyban írott tanulmányát rövidebb és részletesebben kidolgozott verzióban lásd: Kiss Lajos András: Immanuel Kant, Benjamin Constant és Jacques Derrida az igazmondás szükségességéről, lehetőségéről, illetve lehetetlenségéről. In: Kiss Lajos András: *Haladásparadoxonok: Bevezetés az extrém korok filozófiájába*. Budapest, Liget Könyvek, 2009. 133–152. o.; Kiss Lajos András: Idealizmus vagy realizmus: Immanuel Kant és Benjamin Constant vitája a hazugsághoz való jogról.

dés újabb francia irodalmára, illetve egy figyelemre méltó orosz interpretációra támaszkodva a vita elemzése során a következő lehetőséget veti föl: hogyan értékeljük, ha nem az egyenesen a szemembe mondott kérdésre adok hamis választ, hogy vajon nem nálam rejtőzött-e el a keresett személy. Hogyan ítéljük meg azt, ha csak hallok ablakom alatt a perzekutorok egymás közötti beszélgetését, és készakarva nem adom meg nekik a kért információt, aminek a tudatában vagyok? (És tovább folytatható az elemzés azoknak a cselekedeteknek, gesztusoknak, esetleg nyelvi kijelentéseknek az értelmezésével, amelyek éppen azt próbálják elérni vagy elkerülni, hogy az adott személy *egyáltalán a kérdezett helyzetébe kerüljön.*) Kiss Lajos András elemzése az *arcnak az emberi személy megjelenítésében betöltött megalapozó szerepén* keresztül az interperszonalitásra, két arc egymás felé fordulására teszi a hangsúlyt.² Az ily módon föltett kérdésre tudatosan adott hamis igazságértékű válasz, a Másik arcába mondott félrevezető információ lenne tehát csupán hazugságként értelmezhető Kant (és persze ugyanúgy Constant) sémájában, míg a Másik látható arcát nélkülöző válaszok értelmezhetetlenek, vagy legalábbis nehezen értelmezhetőek maradnak.

Ezen a ponton széles perspektívái nyílnak a jelenség perszónáfilozófiai és test-fenomenológiai feltárásának. Most mégsem ebben az irányban fogunk továbbhaladni, inkább egy másik sajátosságra hívnám föl a figyelmet, jelesül a perszónális és az intézményes szempontok sajátos keveredésére. A Kant említette szituációkban ugyanis mindig nyíltan megjelenik a hatalom és a függés motívuma, sokszor összetett formában (például a szolgáló ura parancsára hazudik a hatóság embereinek); viszont például az intézmény iránti kötelezettség kizárólag személyközi viszonyokban, élőszóban vezet az igazmondás és hazugság közötti választáshoz.³ Addig világos a dolog, hogy a perzekutor

---

Kiss Endre (szerk.): *Korszakok, irányzatok, életművek. Tanulmányok a közép- és kelet-európai felvilágosodásról.* Budapest, Az MTA–ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoportja, 2010. 33–43. o.

² Ez nyilván nem független az orosz vallásbölcselet azon klasszikusainak *licnoszty*-fogalmától, akik munkásságának Kiss egyik szakértője. Az általa idézett friss orosz irodalom nem hivatkozik ugyan közvetlenül erre a hagyományra, de annak a filozófiatörténeti háttere, ahogyan az *arc* fogalmát használja, közvetlen utalások nélkül is világos.

³ „Például a háziúr megparancsolta, hogy ha egy bizonyos személy érdeklődne utána, tagadják le. A cseléd így is tesz, de ennek az lesz a következménye, hogy a háziúr kerekét old, és súlyos büntetést követ el, amelyet egyébként az érte kiküldött őrség megakadályozott volna. Ki itt a bűnös (etikai alaptételek szerint)? Természetesen a cseléd, aki hazugságával megszegte önmaga iránti kötelességét – a következményekért immár a lelkiismeretével kell elszámolnia.” Immanuel Kant: *Az Erkölcsök metafizikája.* In. Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája.* Fordította Berényi Gábor. Budapest, Gondolat 1991. 546–547. o. E ponton és Kant hasonló tartalmú szöveghelyei kap-

arcába hazudván egyben az intézménynek is hazudok – bár ez Kant szerint láthatóan nem súlyosbítja, de nem is kisebbíti bűnömet –, nem világos azonban, hogy ezt miért ne tudnám elkövetni más módokon is. Ha a perzekutort alkalmazó hivatal nem küldi ki hozzám személyesen az embereit, hanem csak hirdetményekben intéz kérdést rejtőzködő személyekről az állampolgárokhoz, mennyiben különbözik hallgatásom, vagy formanyomtatványon visszaküldött negatív válaszom a perzekutor arcába személyesen mondott hazugságtól. Tovább folytatva a gondolatot, miben különbözik a vámos szóban feltett, személyesen nekem címzett kérdésére mondott szokványos hazugságtól – miszerint nincs elvámolni valóm – a szállítólevélben feltüntetett hamis adat, vagy éppen az adónyilatkozatban nem feltüntetett összeg. Ezeket írás közben általában nem olvasom föl hangosan még magamnak sem, valójában nem mondom senkinek. Általam személyesen nem ismert adótitiszviselő kezébe kerül majd. Mondhatnám, hogy mintegy ő a célközönsége közlendőmnek, őt akarom félrevezetni, de valójában nem ez a célom. Egészen közömbös számomra, hogy kinek a kezébe kerül az általam kitöltött, feldolgozandó úrlap, az sem számít, ha a továbbiakban csak adatfeldolgozó gépekkel találkozik emberek helyett. Valójában a *hivatalt* akarom becsapni, neki akarok hazudni, még akkor is, ha egyébként azt gondolom, hogy a hivatal annak az emberek alkotta politikai közösségnek a képviselője, amelynek én is a tagja vagyok.

Úgy tűnik, az intézményességnek és a személyességnek a morálfilozófiában általában honos sajátos kombinációja, amiről az idézett példa élőszóbelisége is tanúskodik, kevésbé alkalmas a tagolt társadalmak összetett intézményi struktúrájában megnyilvánuló hazugság szerkezeti elemzésére. Az *arcba mondott igazság és hazugság* főntebb említett, Kant mai interpretációiban megjelenő koncepciója nem is azért keltette föl a figyelmemet, mintha képes lenne föloldani a személyesség és intézményesség közötti ellenétet – ellenkezőleg: inkább még föltűnőbbé teszi azt –, hanem azért, mert az eddig formalizált kijelentések rendszerére redukált kommunikációt a szituativitás mellett megkísérli közel vinni a *képhez* is. Úgy tűnik, hogy a szavak világának egészét kell meghaladni ahhoz, hogy meg tudjuk ragadni annak az emberi *magatar-*

---

csán általában arra szokás föl hívni a figyelmet, hogy a königsbergi mester gyakran önmaga számára is észrevétlenül átcsúszik a(z általa elvileg ellenzett) következőképpen megfogalmazott argumentációba: a cselédnek lelkiismeretével csupán a *következményekért* (az általa akaratlanul is lehetővé tett büntetért) kell elszámolnia, mintha a szöveg helyet megelőző oldalakon nem adta volna egészen más értelmezését a hazugságnak. Most viszont a szövegnek egészen más oldalát emeljük ki: a háziúr *egy bizonyos személy* előtt tagadhatja le magát a cseléddel, majd két sorral lejjebb kiderül, hogy voltaképpen az *érte kiküldött órség* előtt kellett rejtegetnie az urat. Úgy tűnik, legalábbis ezen a szöveg helyen, hogy Kant számára erkölcsi szempontból nincs jelentősége annak, hogy hazugsággal a hatóságot vezetem félre egy súlyos ügyben, vagy egy magánembernek okozok kisebb kellemetlenséget.

tásnak a teljességét, amelynek *minőségeként* az igazmondás és a hazugság megjelenhet. Kézenfekvő megoldásnak tűnik tehát a *képek világához* fordulni.

HAZUGSÁG A KÉPI KOMMUNIKÁCIÓBAN

A *képi gondolkodás* vizsgálatának régi alapkérdése a különböző képfilozófiákban, hogy létezik-e *képi logika*, lehet-e pusztán képekkel, szavak nélkül egyértelmű állításokat és tagadásokat tenni. Ha egyértelműen kiderülne, hogy ez lehetséges, akkor ebből következően a képi kijelentéseknek is megállapíthatnánk az igazságértékét; és így értelmes dolog volna a képi kijelentések révén megvalósuló igazmondásról és hazugságról beszélni. A megcáfolandó alapmotívumot e kérdésben Platón radikális *képkritikája* adja, amely a képet kontextusát vesztett jelként értelmezi, olyan közlésként, amelynek egykor talán megvolt az értelme, de ma már nem lehetséges beszélgetést folytatni vele, halott és így értelmetlen.⁴ Belting joggal hasonlíttja Platón intellektuális képrombolását – hiszen az attikai mesternél a végcél a *gondolat* nyelviségtől és vizualitástól egyaránt mentes fogalma – az *Őszövettség* prófétáinak bálványromboló indulatához; hiszen ez utóbbiak új szempontja, más tekintete egyszer csak értelem nélküli tárggyá teszi az isteneknek más kulturális kontextusban értelemmel telített szobraikat.⁵ A kritérium itt is a kommunikációképtelenség felmutatása: kérdezem, de nem tud válaszolni, cselekszem ellem, de nem tud reagálni, éppoly halott és értelmetlen tehát a próféták által lerombolt bálvány, mint a Platóntól kigúnyolt kép. A képek logikájának kidolgozásán munkálkodóknak hasznos lenne tekintetbe venni, hogy Platón nem egyszerűen a *nyelvi* kommunikációval, hanem a szóbeli tanítással állította szembe a képeket, mint dekontextualizált, értelmüket vesztett jeleket, éppenséggel párhuzamba állítva azokat az írott szöveg hasonló kontextusvesztésével. A képi logika lehetőségének hívei mintha nem mindig tisztáznák, hogy a képeket az írott vagy az élőszóbeli nyelvi közléssel gondolják azonos

---

⁴ „Mert van valami különös és megdöbbentő az írásban, Phaidrosz, ami valójában a festészetre emlékeztet. Ennek az alkotásai is úgy állnak előttünk, mintha élőlények volnának, de ha kérdezel tőlük valamit, méltóságteljesen hallgatnak. Ugyanígy a leírt szavak: azt gondolnád, értelmes lényekként beszélnek, de ha megkérded valamelyik szavukat, hogy jobban megértsd: egy és ugyanaz mindig, amit jelezni tudnak. Továbbá: ha egyszer le van írva, minden szöveg megfordul mindenütt: eljut a műértőkhöz éppúgy, mint azokhoz, akiknek semmi közük hozzá, és nem tudja megmondani, kikhez kellene eljutnia és kikhez nem. Ha pedig figyelembe se veszik, vagy igazságtalanul ócsárolják, atyja segítségére volna szükségére, mert maga sem védekezni, sem magán segíteni nem tud.” *Phaidrosz*, 275c–e. Platón: *Phaidrosz*. Kövendi Dénes fordítását átdolgozta Simon Attila. Budapest, Atlantisz 2005. 97–98. o.

⁵ Hans Belting: *Kép-antropológia: Képtudományi vázlatok*. Fordította Kelemen Pál. Budapest, Kijárat Kiadó 2003. 198. o. skk.

rangúnak. Az egyes kísérletek részletei és az árulkodó terminusok, miszerint *nem a képi közlést, hanem a képi gondolkodást, vagyis egy folyamatot* kívánnak megragadni, arra engednek következtetni, hogy a többé-kevésbé tudatosított cél az élőbeszéddel analóg képi kommunikáció megkonstruálása, amelynek kulcseleme, hogy a kép végre visszanyerje Platón által elvitatott kontextusát, és így lehessen a szó világának normái szerint is értelmes kijelentéseket tenni a segítségével.

A magyar filozófiai életben a közelmúlt talán legismertebb elméleti kísérlete a képi gondolkodás problémájának megoldására Nyíri Kristóf nevéhez fűződik. A kép bemozdításában, a *mozgóképb*en látni a képi kijelentések lehetőségét mintha egyenes válasz lenne Platónnak: a mi képeink már mozognak, így bizonyos értelemben a kérdésekre is tudnak válaszolni, így ismét visszavehető a emberi kommunikáció tárházába.⁶ Szinte minden, a képi logika lehetősége mellett érvelő elmélet a beszélő *intencióját* igyekszik megjeleníteni képi körülmények között, az utóbb említett a kép mozgatása révén, mások másképpen, de mindannyian hasonlóképpen igyekezve megrajzolni a közlés addig hiányzó kontextusát. Azonban az alapkérdés föltevésének formája már maga problematikusá teszi a kísérleteket, előfeltételezi ugyanis, hogy a képi kommunikáció mintája a szavak világa, a cél pedig annak bebizonyítása, hogy a képekkel a kommunikáció során mindent ugyanúgy meg lehet tenni, mint a szavakkal: állítani és tagadni, igazat mondani és hazudni. Éppen csak *képi retorika* kialakítására nem történt még tudomásom szerint kísérlet. A képi gondolkodás melletti érvelés így észrevétlenül a kép világának gyarmatosításában csúcsosodik ki, hiszen a végeredmény szerint a képi kommunikáció világának nincs autonómiája, éppen olyan, mint a szavak világa.

Mostani vizsgálódásunk számára inkább a *képaktus-elmélet* jelenthet továbblépést.⁷ Ugyan ez is a szavak világából, a *beszédaktus-elmélettől* veszi az ötletet, azonban az eredeti elmélet sem pusztán a szavak használatának szabályairól szól, hanem e használat beillesztéséről a cselekvés kontextusába. Hiszen ha a hazugságot nem a morálfilozófiák bevett terminológiáinak a segítségével próbáljuk meghatározni, hanem úgy, ahogyan mindennapi vélekedéseinkben, egymás számára érthető módon *hazugnak* szoktunk nevezni valamely természetes személyt vagy akár intézményt, illetve ezek bizonyos megnyilatkozásait; akkor inkább van szó emberi *cselekedetek* egészes megítéléséről,

---

⁶ Számos, e tárgyról szóló munkája közül elég most egyik rövid, ám az említett gondolatot karakteresen előtérbe állító írására utalni, lásd: Nyíri Kristóf: *A gondolkodás képmélete*. In. Neumer Katalin (szerk.): *Kép, beszéd, írás*. Budapest, Gondolat, 2003. 264–278. o.

⁷ Ennek klasszikus szövegét magyarul lásd: Søren Kjørup: *Képi beszédaktusok*. Fordította Kerpel-Froniusz Gábor. In. Horányi Özséb (szerk.): *A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról*. Budapest, Typotext, 2003. 343–358. o.

mint *igaz* vagy *hamis* igazságértékű mondatok, illetve az ezek mintájára értelmezett képi információközlések formalizált táblázatokba foglalásáról.

HAZUGSÁG GESZTUSOKKAL

Ha tehát eltekintünk az eddigiekben részletesen taglalt, az etikai értelemben vett hazugságot és igazságot *logicizáló* gondolkodásmódtól, illetve a képi gondolkodás folyamatát *verbalizáló* elméletektől, akkor láthatóvá válik, hogy az átfogalmazások jelentős csoportja, a képet a mozgókép irányában kitágító elgondolás, illetve a szót a kommunikációs partner arcával kiegészítő elemzés mind az emberi cselekvés, a kommunikációs szituáció teljesebb megragadására törekşenek, ezen belül az igazmondás és a hazugság mélyebb megértésének igényével. A hazugság nem ragadható meg pusztán hamis információ tudatos közléseként; ez csak különleges esete az emberi viselkedések minõsítéseinek. Már a logikai szempontból értett negatív igazságérték sem választható el a közbeszéd legtöbb esetében a hamis kijelentést tevõ ember, vagy embercsoport, esetleg intézmény erkõlcsi minõsítésétõl. Ez a jellegzetesség talán jobban érzékeltethetõ valamely régebbi, a maitól eltérõ, de azért számunkra érthetõ, és komoly téttel rendelkező vita szövegeit vizsgálva. A 16. századi magyar hitvitázó irodalom témáinak és terminológiájának ismeretére támaszkodva konstruáltam egy unitárius vitapozícióból megfogalmazott tételmondatot, amelyhez hasonló szóhasználatú és szerkezetű kijelentés szép számmal elhangzott és leíratott akkoriban, még ha talán nem is ilyen tömören. A következõkben ennek a konstruált kijelentésnek az elemzését kísérlém meg.

„*Hamissan állítják az háromságossak, hogy Christus az atyával ibidem állat.*”⁸

A kijelentés elvileg az írásom elején említett „tudós diskurzus” erõsen formalizált szabályaihoz igazodik: leszõgezi, hogy véleménye szerint vitapartnerei hamis állítást fogalmaznak meg, nincs igazuk, tehát tévednek. A szöveg retorikai eszkõzei azonban mégis mintegy „rátapasztják” a ’hamis’ jelzõt az állítás *hangoztatóira*; ám amíg a mondat hamissága etikai szempontból

---

⁸ A szóhasználat és a tartalom Dávid Ferenc és Enyedi György magyar nyelvű írásain alapul. A legismertebbeket lásd: Dávid Ferenc: *Rövid útmutatás 1567*. Sajtó alá rendezte Németh S. Katalin. Budapest, Magyarországi Unitárius Egyház, 1984; *Enyedi György válogatott művei*. Válogatta Balázs Mihály és Káldos János. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó 1997. Az *állat* a korabeli magyar értekező prózában a *lényeg* vagy *szubsztancia* megfelelője; mondatunk tehát hamis kijelentésnek tartja azt a (szentháromsághívó) állítást, mely szerint Krisztus az Atyával egylényegű.

értéksemleges, pusztán logikai értéket jelent, addig a szentháromsághívók hamis volta már emberi minőségre utal: ilyenek ezek, tudniillik *hamisak*, abban az értelemben, ahogyan a *rossz pénzt* mondjuk hamisnak, mit is várhatnánk tőlük. A néma tárgyakra és cselekvő élőlényekre, közöttük emberekre vonatkoztatható *hamis* jelző alkalmazásaiból bennünket persze itt csak az emberek érdekelnek. Nem a 'hamis pénz', nem a 'hamis kutya', hanem a 'hamis ember'.

Esetükben azt figyelhetjük meg, hogy minél távolabbi a leírandó helyzet a formalizált és intézményesült információcserétől, annál inkább válik a jelző (és szinonimái, valamint ellentétei) az egész ember habitusának jelölőjévé. Először csak a szavak világából csúszunk át a néma, de még legalább látható gesztusok területére, amikor azt állapítjuk meg, hogy valakinek „nem volt őszinte a mosolya”; vagy közvetlenül a vizualitás érzékszervéhez kapcsoljuk a jelzőt: „Hazug szemében hord mosolyt és átkozott könnyűt”. *Hazug ember*-nek nem egyszerűen azt nevezzük, aki éppen az imént füllentett, hanem állandó *habitusra* gondolunk, ami akkor világlik ki; ha ellentétét, az „igaz embert” idézzük emlékezetünkbe annak minden pátoszával és mögöttes vallási tartalmával együtt. Végezetül eljutunk az olyan, hazug magatartásként értékelhető gesztusokig, amelyben saját teljes valómat hazudom valami másnak, azonban a mindenki által értett, súlyos gesztust mégsem lehet lefordítani jól formált mondatokra, amelyeknek megadhatjuk az igazságértékét. Itt már valószínűleg a képfilozófia eszközei sem segítenek, noha *látvány* az, ami elének tárul. A legkönnyebben megragadható esetek a művészi ábrázolásban stilizálva, tipizálva jelennek meg. Gondoljunk csak a régi komédiák rutinjelenségeire, amelyekben a hajbókoló szolga, vagy éppen a színpadi szerelmesek egyike néhány gesztussal képes világossá tenni a néző számára, hogy más a viszonya a másik emberhez, mint amit előző gesztusai sugallnak: nem tartja magát az illető valójában ura alárendeltjének, illetve undorodik attól, aki az imént még a szerelmének tűnt.

A HAZUG CSELEKEDET MEGRAGADÁSA FELE

Az emberi magatartásnak és magának az embernek ez a fajta jól formált, szándékoltan megtett, egyértelműen megállapítható igazságértékű kijelentésekre visszavezethetetlen „hamissága” és „igazsága” az ember társadalmi tapasztalata számára elsődleges a hazugságnak a morálfilozófiában megszo-kott, logikával összevegyülten tárgyalt, tisztán információközlésről szóló modelljeihez képest. Megkockáztatom, hogy még időben is elsődleges, hiszen a beszéd kialakulása előtt föltételezett *mimetikus* emberi kultúrában is értelmezhető. Ezek a gesztusok azonban nem a világ leírását ígérik nekünk, ame-

lyen belül igazságértékkel rendelkező kijelentéseket lehet megkülönböztetni, hanem felhívásokként értelmezhetők a másik ember számára. A fentebb említett színházi példák esetében: bánj velem úgy, ahogyan hű szolgálóddal vagy hű szerelmeseddel bánnál, holott nem vagyok az. (Ne tévesszen meg bennünket, hogy a színészek gesztusai a hagyományos színjátszásban gyakran egyértelműen lefordíthatóak mondatokra. Ezek valójában csupán gesztusok művészi *ábrázolásai* olyan alkotói kánon szerint, amely figyelembe veszi a beszédközpontú világban otthonos közönség vonatkoztatási rendszerét.)

* * *

A hazugság/igazság redukálása egyetlen intellektuális cselekvésfajtára azt jelenti, hogy a *valóság leírására* szakosodott specialisták, tanúkihallgató tisztek és a természetet kikérdező (tortúrázó) tudósok szakmai etikáját igyekszünk kivetíteni minden lehetséges emberi kommunikációs helyzetre. Persze ez a vizsgálódás egyáltalán nem haszontalan, hiszen amit ezekre a sajátos, ismeretelméleti értelemben az 'igazságot' kereső tevékenységekre sikerült kidolgozni, annak valamiképpen tanulsága kell, hogy legyen az emberi cselekedetek minden fajtájára. Azonban e kiterjesztésnek, a tanulságok levonásának még nagyon az elején járunk, ha ugyan észrevettük egyáltalán a szükségességét.